

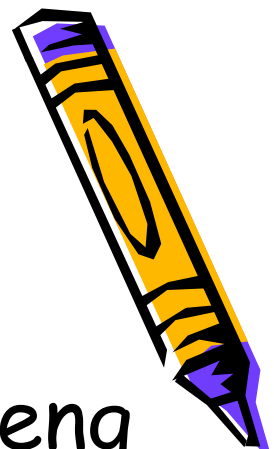

Mavzu: ZARDUSHTIYLIK DINI

REJA:

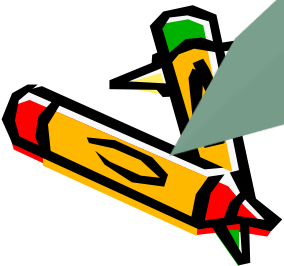
1. Zardushtiylik dinining vujudga kelishi.
2. Zardushtiylik dinining ta'limoti.
3. Avesto va uning tarkibiy qismlari.

Zardushtiylik dini dunyodagi eng qadimgi va eng birinchi vahdoniyat - yakka xudolik dinidir. Bu dinning Vatani Xorazm ekanligini ko'p olimlar ta'kidlab o'tkanlar. Shunday ekan, ma'naviy merosimizning ulkan ildizini tashkil qiluvchi bu ta'limot haqida to'liq ma'lumot berishimiz kerak.

Zardushtiylik mil. av. II-I ming yilliklarda Markaziy Osiyoda vujudga kelgan dindir. Zardushtiylik **vahiy** orqali e'lon qilingan jahon dinlarining eng qadimiysidir. U insoniyatga boshqa barcha dinlarga nisbatan bevosita va bilvosita eng ko'p ta'sir o'tkazgan dindir. Insoniyat tarixida har bir kishi ustidan ilohiy hukm amalga oshirilishi, jannat va jahannam, qiyomat-qoyim, unda tanalarning qayta tirilishi, tana va ruh qayta birlashib mangu yashashi haqida birinchi bor shu din doirasida fikr yuritilgan. Keyingi asrlarda bu g'oyalar yahudiylik, xristianlik va boshqa dinlar tarafidan o'zlashtirildi. Aytib o'tish joizki, ushbu din paydo bo'lgan davr va uning vatani - hali fanda oxirigacha to'liq yechilgan masala emas. Zardushtiylik dini payg'ambar Zardusht nomiga nisbat berilib, shartli ravishda shunday atab kelinadi. Aslida esa u mazkur dinning muqaddas kitobi hisoblanmish Avestoda «Mazdayasna» dini deb atalgan. Bu so'zni «Mazdaga sig'inmoq» deb tarjima qilish mumkin. «Mazda» so'zi «donish, donishmand, oqil» kabi talqin etiladi.

Zardusht nomi tadqiqotlarda Zaratushtra, Zardust, Zoroastr ko'rinishlarida ham ishlatiladi.

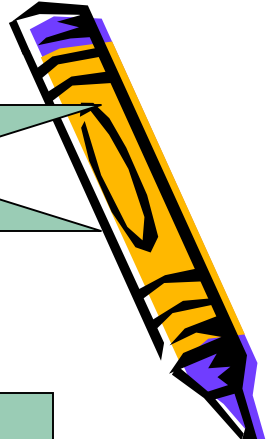
Tadqiqotchilar o'rtasida Zardushtning tarixda bo'lgan yoki bo'lmaganligi borasida turli fikrlar mavjud.

Ba'zilar uni tarixiy shaxs deb bilsalar, boshqalar afsonaviy shaxs deb hisoblaydilar. Manbalarning xabar berishicha, u taxminan mil. av. 1200-570 yillar orasida yashagan ilohiyotchi, faylasuf, shoirdir.

Ingliz tadqiqotchi M. Boys ta'kidlashicha, u mil. av. 1500-1200 yillar orasida yashagan.

Zardusht Markaziy Osiyo hududida mavjud bo'lgan ko'pxudolikka negizlangan qadimiy diniy tasavvur va e'tiqodlarni isloh qilib, yangi dinga asos soldi.

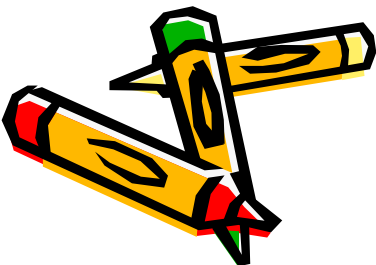

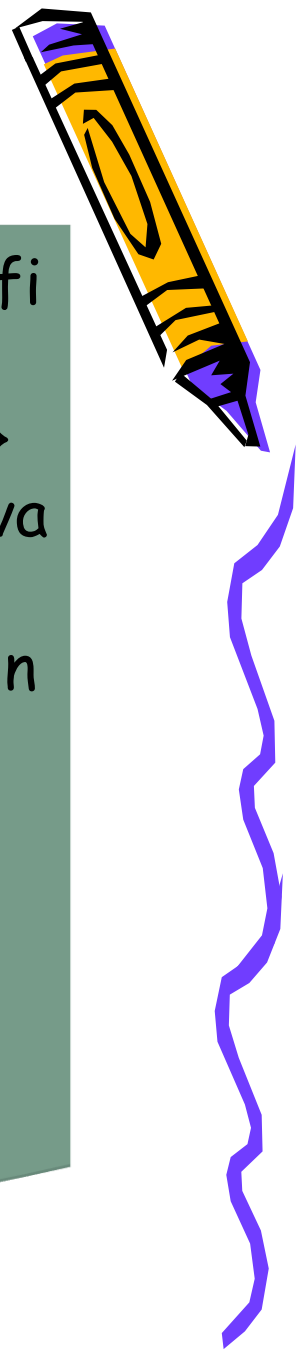

Zardushtning tug'ilgan va ilk diniy faoliyatini boshlagan joyi xususida ikki xil qarash mavjud

Birinchisi - «G'arb nazariyasi» bo'lib, unga ko'ra Midiya (hozirgi Eron hududida) Zardushtning vatani va zardushtiylikning ilk tarqalgan joyi hisoblanadi. Bu fikr tarafdorlarining dalili shuki, birinchidan, zardushtiylikning qadimiy Eron hududlarida keng tarqalganligi bo'lsa, ikkinchidan, zardushtiylikning muqaddas kitobi sanalmish Avestoga keyin yozilgan sharhlarning qadimiy eron-pahlaviy tilida bo'lganligidir. E'tibordan chiqarmaslik kerakki, zardushtiylik uch buyuk Eron imperiyasi - Ahamoniylar, Arshakiylar va Sosoniylar davrlarida, ya'ni mil. av. VI asrdan to mil. VII asrigacha ketma-ket aynan Yaqin va O'rta Sharqda davlat dini maqomida bo'lgan.

Ikkinchisi, «Sharq nazariyasi» bo'lib, unga ko'ra, Zardusht vatani va zardushtiylikning ilk tarqalgan joyi Xorazm hisoblanadi. Ko'pchilik manbashunoslar ikkinchi nazariya tarafdorlaridir. Xorazm zardushtiylikning muqaddas olovi Ozarxurra birinchi bor yoqilgan va eng buyuk xudo - Axura-Mazdaning Zardusht bilan bog'langan joyi hisoblanadi. Zardushtiylikning asosiy manbasi Avestoda: «Birinchi bor muqaddas olov - «Ozarxurra» «Airyanem-Vaeja» (ba'zi manbalarda - «Eran-vej»)da yoqildi», deyiladi.

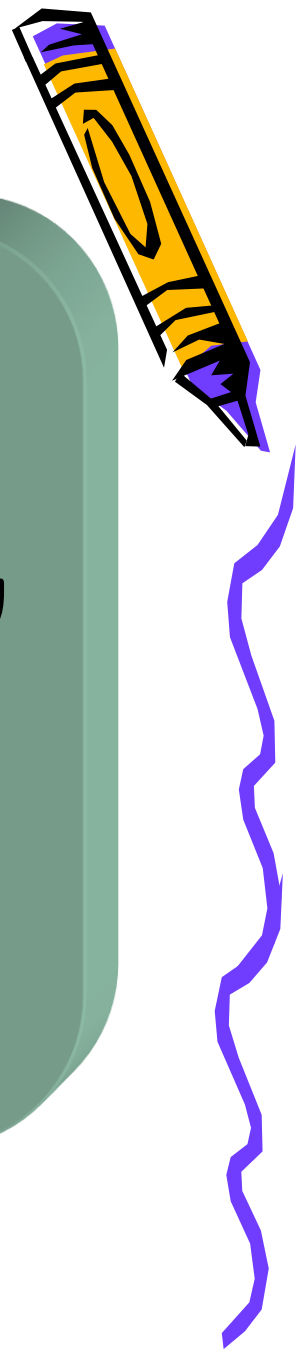

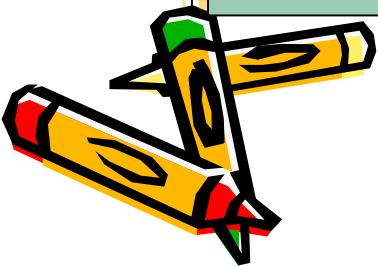
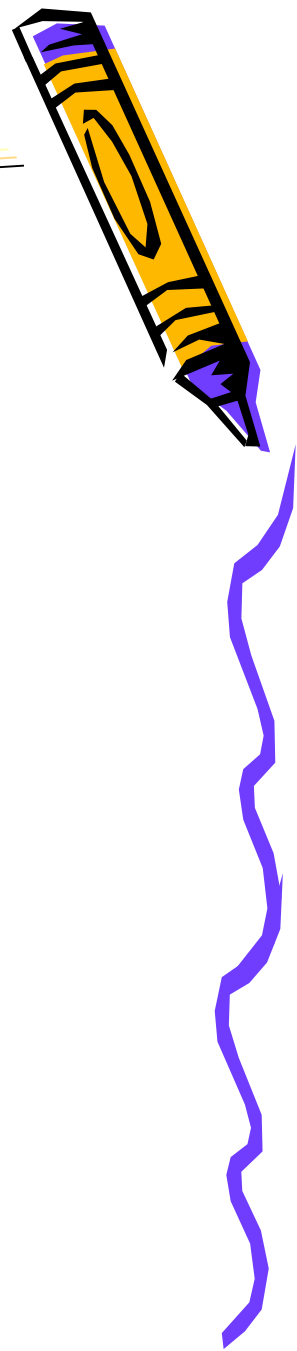
«Airyanem-Vaeja»ning geografik va iqlimiy tavsifi Xorazmnikiga to'g'ri keladi. Avestoda Axura-Mazda tomonidan yaratilgan «Barakot va najot» sohibi bo'lgan bir qator mamlakatlar zikr etiladi va ularning eng birinchisi, «dunyoda hech narsa chiroyiga teng kela olmas Airyanem-Vaeja», keyin esa «odamlar va chorva podalariga mo'l» Sug'd (So'g'd), «qudratli va muqaddas» Mouru (Marv), «baland ko'tarilgan bayroqlar mamlakati» Baxdi (Baqtriya) zikr etiladi.

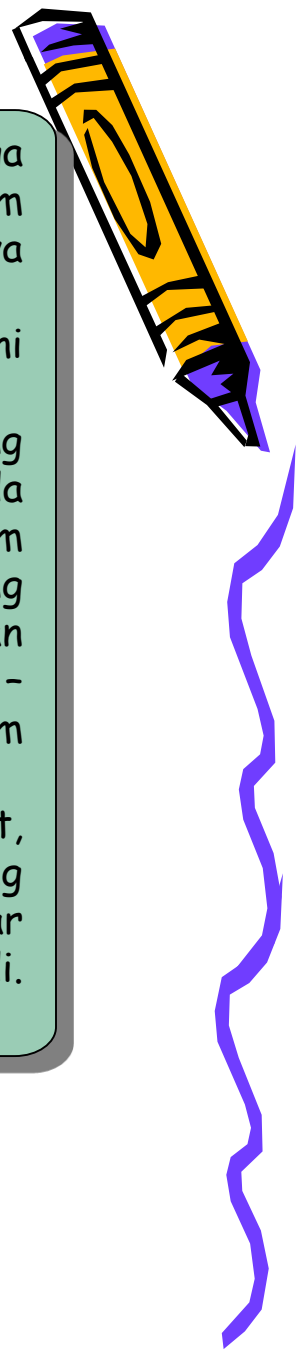

Zardushtiylik ta'limoti Markaziy Osiyoda ibtidoiy davrda mavjud bo'lgan tabiat kuchlarini ilohiylashtiruvchi e'tiqodlarga (Markaziy Osiyo qadimgi aholisining «eski dini»ga) nisbatan monoteistik ta'limotdir. U behuda qon to'kuvchi qurbonliklar, harbiy to'qnashuvlar, bosqinchilik urushlarini qoralab, o'troq, osoyishta hayot kechirishga, mehnatga, dehqonchilik, chorvachilik bilan shug'ullanishga da'vat etadi.

Moddiy hayotni yaxshilashga urinishni yovuzlikka qarshi kurash deb hisoblaydi. Zardushtiylik dinida qo'riq yer ochib, uni bog'u-rog'ga aylantirgan odam ilohiyot rahmatiga uchraydi. Aksincha, bog'lar, ekinzorlarni, sug'orish inshootlarini buzganlar katta gunohga qoladilar. Zardusht insonlarga tinch-totuv yashashni, halol mehnat qilishni o'rgatmoqchi bo'ladi. Bunga ko'ra insonning bu dunyodagi hayotiga yarasha narigi dunyodagi taqdiri ham bo'lajak, har bir inson o'lgandan so'ng o'zining bu dunyodagi qilmishiga yarasha abadiy rohat - jannatga, yoki yomon ishlari ko'p bo'lsa na xursandlik va na xafalik ko'rmaydigan arosat joy - *misvongatuga* tushadi.

Zardushtiylik negizida olamning qarama-qarshiliklar kurashi asosiga qurilgani turadi: yaxshilik va yomonlik, yorug'lik va qorong'ulik, hayot va o'lim o'rtasida abadiy kurash davom etadi. Barcha yaxshiliklarni **Axura-Mazda** va barcha yomonliklarni **Anxramaynyu (yoki Axriman)** ifodalaydi.

Axura-Mazda insonlarga ezgu ishlarni bayon etib ularga amal qilishni buyuradi, yomon ishlardan saqlanishga chaqiradi.

Zardushtiylik dinida Axura Mazda Oliy ibtido, u hamma mavjudotlarning yaratuvchisi va boshqaruvchisi, yaxshilik va ezgulik timsoli - Oliy ruh sifatida namoyon bo'ladi. Zardushtiylikda yana olti ilohiy ruh - quyi tangrilarga ham sig'inilgan. Zardusht ta'limotiga ko'ra ular bir-biriga singib ketgan, manbaning ayrim joylarida quyi tangrilar Axura Mazdaning emanatsiyalari (ya'ni o'zidan nurlantirib chiqargan) deb berilgan. Avestoda quyi tangrilar Amesha Spenta - "abadiy ruhlar" deb nomlanadilar. «Abadiy ruhlar» dunyo yaratilishining ma'lum bir pog'onasini boshqarib turgan.

Zardushtiylik dafn marosimi o'ziga xos bo'lib, o'lganlar bir necha past, baland «sukut minoralari» - **daxmalarga** solinadi, u yerda murdalarning go'shtlarini qushlar yeb, suyaklarini tozalaydi. Go'shtdan tozalangan suyaklar maxsus sopol idishlarga solinib minora o'rtasidagi quduqqa sochib yuboriladi. Bunda **poklik** bilan **nopoklikning** bir-biriga yaqinlashmasligiga erishiladi.

AMESHA
SPENTA -
ABADIY
RUHLAR

XSHATRA
VAIRYA-
OSMONNI
YARATGAN

ARMAITI -
YERNI
YARATGAN

XAURVA
TAT -
SUVNI
YARATGAN

AMERETAT -
O'SIMLIK
DUNYOSINI
YARATGAN

BOHU
MANA -
ILOXIY
SIGIRNI
YARATGAN

ASHA
VAHISHTA -
OLOVNI
YARATGAN

ZARDUSHTIYLIKDA IMON ASOSLARI

EZGU FIKR

EZGU SO'Z

EZGU AMAL

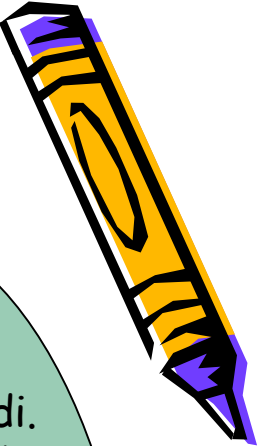

Zardushtiylik dini dunyodagi eng qadimiy dinlardan biri hisoblanib, mil. av. XII-VI asrlarda Markaziy Osiyo, Ozarbayjon, Eron va Kichik Osiyo xalqlari unga e'tiqod qilganlar. Eronda Sosoniylar sulolasi hukmronligi davrida uning muqaddas kitobi Avesto ruhoniylar tomonidan og'zaki rivoyatdan yig'ilib, birinchi marta kitob shakliga keltirilgan. Ayrim qismlariga, ayniqsa «Videvdat» bo'limiga o'zgartirishlar kiritilib, qayta ishlangan.

VIII asrda O'rta Osiyoga islom dini kirib kelib, keng tarqalguniga qadar zardushtiylik mahalliy xalqlarning asosiy dini hisoblangan. Buni, jumladan, arxeologik tadqiqotlar isbotlaydi.

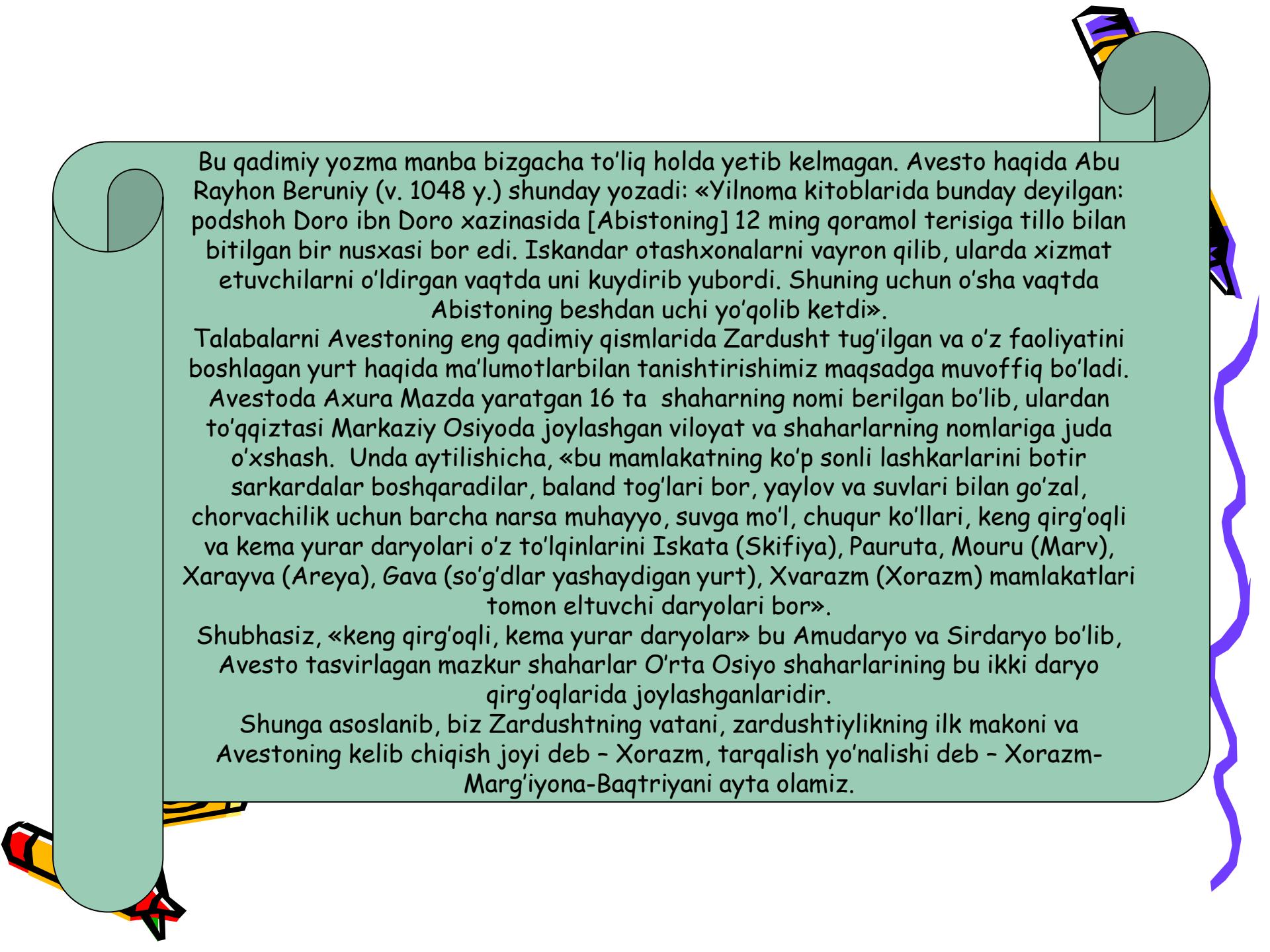

Avesto zardushtiylikning asosiy manbasi va muqaddas kitobi hisoblanadi. U Apastak, Ovisto, Ovusto, Abisto, Avasto kabi shakllarda ham ishlatib kelingan. Avesto O'rta Osiyo, Eron, Ozarbayjon xalqlarining islomgacha davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, diniy qarashlari, olam to'g'risidagi tasavvurlari, urf-odatlari, ma'naviy madaniyatini o'rganishda muhim va yagona manbadir. Uning tarkibidagi materiallar qariyb ikki ming yil davomida vujudga kelib, avloddan-avlodga og'zaki tarzda uzatilib kelingan.

Zardushtiylik dini rasmiy tus olguniga qadar Avestoning bo'laklari Turon va Eron zamini xalqlari orasida tarqalgan. Ushbu - Axura-Mazdaning Zardusht orqali yuborilgan ilohiy xabarlar deb hisoblangan bo'laklar turli diniy duolar, madhiyalar sifatida yig'ila boshlangan. Bular Zardushtning o'limidan keyin kitob holida jamlangan va «Avesto» - «O'rnatilgan, qat'iy qilib belgilangan qonun-qoidalar» deb nom olgan.

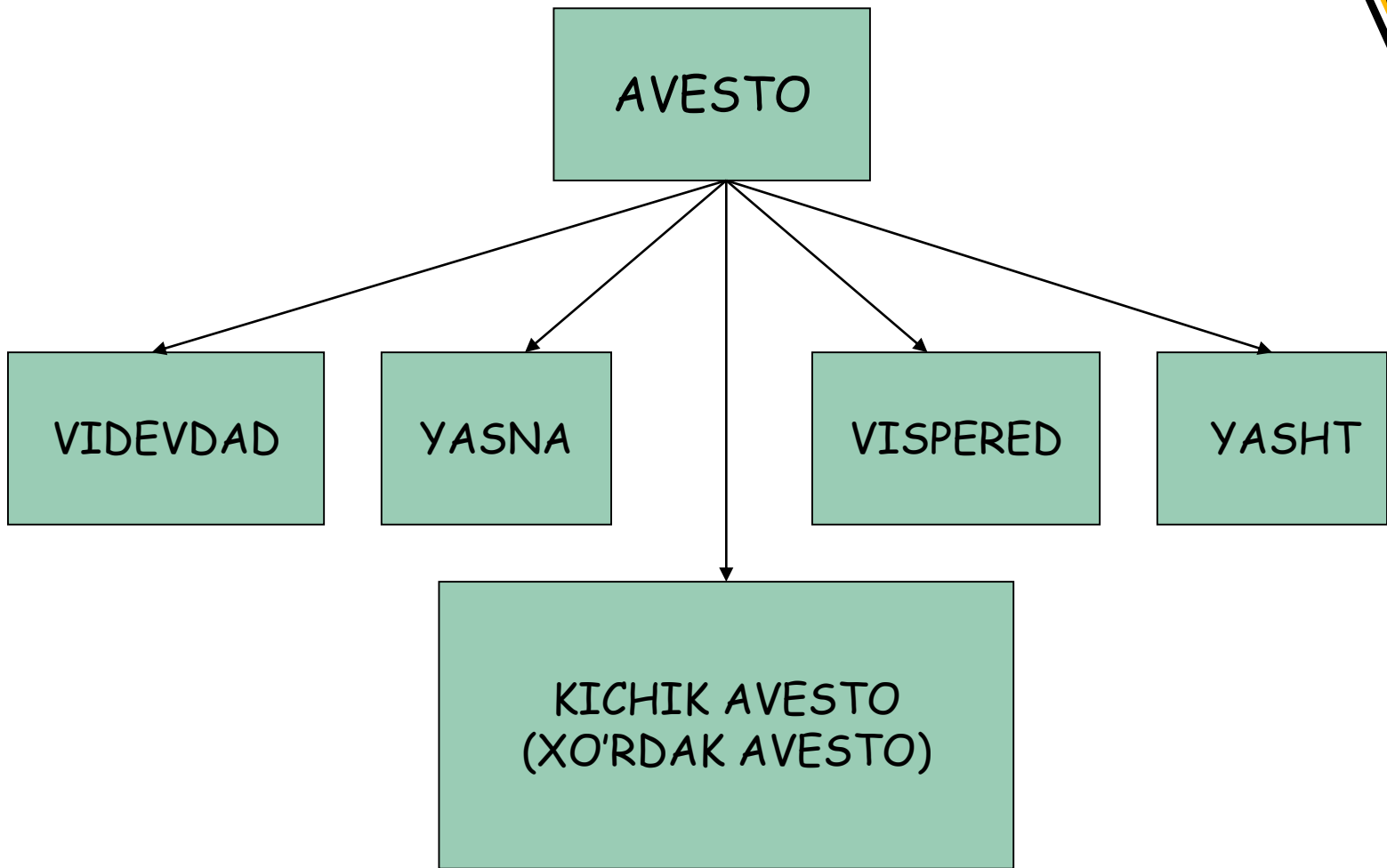

Bu qadimiy yozma manba bizgacha to'liq holda yetib kelmagan. Avesto haqida Abu Rayhon Beruniy (v. 1048 y.) shunday yozadi: «Yilnoma kitoblarida bunday deyilgan: podshoh Doro ibn Doro xazinasida [Abistonning] 12 ming qoramol terisiga tillo bilan bitilgan bir nusxasi bor edi. Iskandar otashxonalarini vayron qilib, ularda xizmat etuvchilarni o'ldirgan vaqtda uni kuydirib yubordi. Shuning uchun o'sha vaqtda Abistonning beshdan uchi yo'qolib ketdi».

Talabalarni Avestoning eng qadimiy qismlarida Zardusht tug'ilgan va o'z faoliyatini boshlagan yurt haqida ma'lumotlar bilan tanishtirishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi. Avestoda Axura Mazda yaratgan 16 ta shaharning nomi berilgan bo'lib, ulardan to'qqiztasi Markaziy Osiyoda joylashgan viloyat va shaharlarning nomlariga juda o'xshash. Unda aytilishicha, «bu mamlakatning ko'p sonli lashkarlarini botir sarkardalar boshqaradilar, baland tog'lari bor, yaylov va suvlari bilan go'zal, chorvachilik uchun barcha narsa muhayyo, suvga mo'l, chuqur ko'llari, keng qirg'oqli va kema yurar daryolari o'z to'lqinlarini Iskata (Skifiya), Pauruta, Mouru (Marv), Xarayva (Areya), Gava (so'g'dlar yashaydigan yurt), Xvarazm (Xorazm) mamlakatlari tomon eltuvchi daryolari bor».

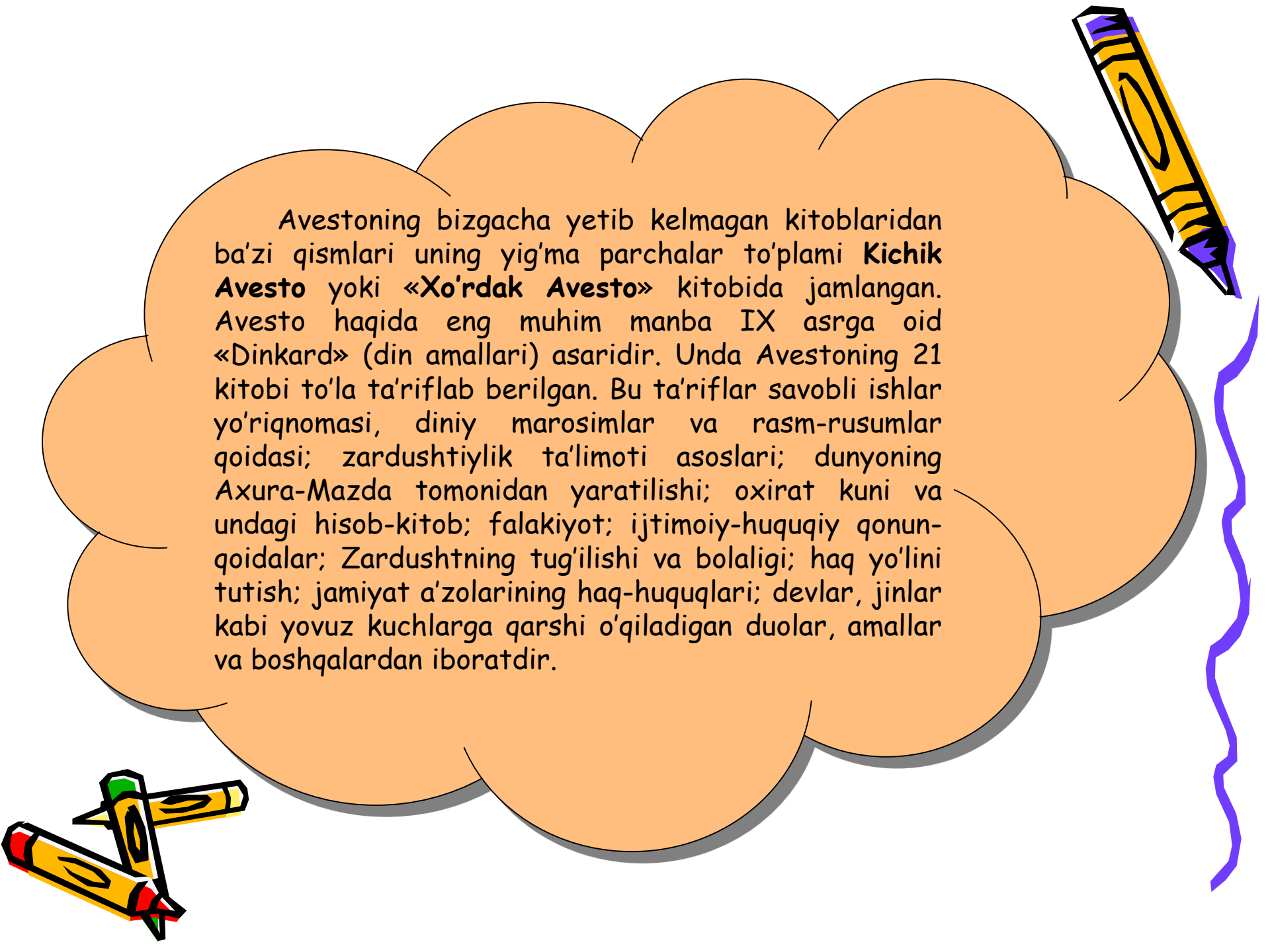
Shubhasiz, «keng qirg'oqli, kema yurar daryolar» bu Amudaryo va Sirdaryo bo'lib, Avesto tasvirlagan mazkur shaharlar O'rta Osiyo shaharlarining bu ikki daryo qirg'oqlarida joylashganlaridir.

Shunga asoslanib, biz Zardushtning vatani, zardushtiylikning ilk makoni va Avestoning kelib chiqish joyi deb - Xorazm, tarqalish yo'nalishi deb - Xorazm-Marg'iyona-Baqtriyani ayta olamiz.

Avesto zardushtiylik muqaddas kitoblarining majmuidir. U - murakkab to'plam. Avestoning saqlanib qolgan to'rtta kitobidan birinchisining nomi «**Videvdat**» (vi-dayevodatam - «Devlarga qarshi qonun») deb ataladi. Ushbu kitob Avestoning saqlanib qolgan kitoblari orasida eng mukammali hisoblanadi. U yigirma ikki bob bo'lib, boblari **fragard** deb nomlangan. **Fragard**larning ma'nosi, vazifasi, uslubiy tuzilishi turlicha: birinchi **fragard** - odamlar yashaydigan barcha yurtlarni Axura-Mazda qanday yaratgani to'g'risida bo'lib, ular orasida Xorazm, So'g'd, Marg'iyona, Baxdi (Balx) va boshqalar bor; ikkinchi **fragardda** Jamshid podsholigi - kasallik, o'lim, azob-uqubatlar bo'lmagan zamon haqida, ya'ni insoniyatning oltin asri haqida gap boradi; uchinchi **fragard** dehqonchilikning savobli sharofatlari va h.k. haqida. Shuningdek, Videvdatning boshqa **fragardlaridan** Zardusht bilan Axura-Mazdaning savol-javoblari va muloqotlari ham o'rin olgan.

Avestoning bizgacha yetib kelmagan kitoblaridan ba'zi qismlari uning yig'ma parchalar to'plami **Kichik Avesto** yoki «**Xo'rdak Avesto**» kitobida jamlangan. Avesto haqida eng muhim manba IX asrga oid «Dinkard» (din amallari) asaridir. Unda Avestoning 21 kitobi to'la ta'riflab berilgan. Bu ta'riflar savobli ishlar yo'riqnomasi, diniy marosimlar va rasm-rusumlar qoidasi; zardushtiylik ta'limoti asoslari; dunyoning Axura-Mazda tomonidan yaratilishi; oxirat kuni va undagi hisob-kitob; falakiyot; ijtimoiy-huquqiy qonun-qoidalar; Zardushtning tug'ilishi va bolaligi; haq yo'lini tutish; jamiyat a'zolarining haq-huquqlari; devlar, jinlar kabi yovuz kuchlarga qarshi o'qiladigan duolar, amallar va boshqalardan iboratdir.

Hozirgi kunda zardushtiylikka e'tiqod qiluvchi diniy jamoalar mavjud. Ular Hindistonning Mumbay (Bombey, G'ujarot shtatlarida; 115 ming kishiga yaqin), Pokiston, Shri Lanka, Buyuk Britaniya, Kanada, AQSh, Avstraliya va Eronning (Tehronda 19 ming kishidan ortiq) ba'zi chekka viloyatlarida saqlanib qolgan. Eron Islom Respublikasida zardushtiylik diniga e'tiqod qilish qonun tomonidan ruxsat etilgan. Mumbayda zardushtiylarning madaniy markazi Koma nomidagi institut faoliyat olib boradi. Undan tashqari Mumbayda homiy Dxalla raisligida dunyo zardushtiylari madaniyati fondi ishlab turibdi. 1960 yilda zardushtiylarning I umumjahon kongressi Tehronda o'tkazildi. Keyingi kongresslar Boybeyda o'tkazildi.

Bizlar zardushtiylik dinini ma'naviy me'rosimiz asoslaridan biri ekanligi, shu bilan birga jahon madaniyati shakllanishiga ulkan hissa qo'shganligini alohida ta'kidlashimiz lozim. Ingliz olimasi Meri Boys shunday deydi: «Zardushtiylikning ulug'vor va original ta'limotlari butun Yaqin Sharq hududiga ta'sir etib, uning asosida iudaizm rivojlangan, xristianlik va islom paydo bo'lgan», shuningdek, buddizmning maxayana oqimi ham zardushtiylikdan oziqlangan. "Shuning uchun, - deydi u, - jahon dinlarining barcha jiddiy tadqiqotchilari zardushtiylikni o'rganadilar".

Zartushtiylikni o'rganish hozirgi kunlarda ham faol olib borilayapti. Bizlarga shuni ta'kidlash kerakki, bu sohadagi tadqiqotlar O'zbekiston uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki milliy qadriyatlar va ko'p qatlamli diniy tajribada mazkur dinning tutgan o'rni beqiyosdir.

